

I. Het Werkmanswelzijn (1899-1909)

1. De stichting van de Aalmoezeners van de Arbeid

Een Duitse legerauto overreed op 7 maart 1941 in de straten van Brussel Theophiel Reyn, stichter en algemeen overste van de aalmoezeners van de arbeid. De man overleed 's anderendaags en werd op 12 maart begraven op het kerkhof van Merksem.

Theophiel Reyn werd in 1860 geboren in Beveren. Op 15-jarige leeftijd besloot hij priester te worden. Hij vertrok naar Chezal-Benoît (dept. Indre) in Frankrijk, waar het moederhuis gevestigd was van de 'Société des Missionnaires du Sacré-Cœur', een congregatie die het ontkerstende platteland van Frankrijk voor het geloof probeerde terug te winnen. Reyn voltooide daar zijn middelbare studies.

In 1880 werd de congregatie van pater Reyn samen met die van de dominicanen, de franciscanen e.a. uit Frankrijk verbannen. In die tijd hadden enkele anticlericale vrijmetselaars grote invloed op de Franse regering. De missionarissen vertrokken naar Haaren bij 's Hertogenbosch, waar Theophiel Reyn zijn priesteropleiding voltooide en in 1885 werd gewijd.

Zijn eerste werkterrein vond pater Reyn in 1886 in Borgerhout waar zijn congregatie een humaniora en een school voor toekomstige priesters (scholastikaat) had opgericht. Hij kwam hier in contact met vooraanstaande Antwerpse katholieken zoals de familie Belpaire. 1886 was in België ook een jaar van grote sociale onrust. Wellicht is pater Reyn zich op dat moment gaan interesseren voor wat toen de 'sociale kwestie' genoemd werd: de miserabele levensomstandigheden van de arbeidersklasse. Hij moet in die tijd het idee hebben opgevat dat missiewerk evengoed in eigen land kon beoefend worden.

De katholieke Kerk had op de sociale problemen van die tijd nog altijd geen bevredigend antwoord gevonden. De conservatieven noemden de bestaande toestand de door God gewilde orde der dingen. De arbeiders hadden zich te onderwerpen. De bezittende klasse werd aangemoedigd door aalmoezen de ellende te lenigen. Op de sociale congressen van katholieken die in 1886 en 1887 in Luik werden gehouden waren de conservatieven nog in de meerderheid. *De werkman dient te begrijpen, zei bijvoorbeeld Mgr. Rutten, vicaris-generaal van het bisdom Luik, dat hij moet berusten in zijn lot, dat hij de gevolgen moet dragen van de lagere staat waarin God hem geplaatst heeft.*

De meer vooruitstrevende katholieken, de christen-democraten zoals priester Daens in Aalst, verlangden echter dat de staat zou ingrijpen: er moest bijvoorbeeld een wet komen op vrouwen- en kinderarbeid, de arbeiders moesten eigen verenigingen, syndicaten, kunnen oprichten.

Tussen beide groepen in laveerden de corporatisten. Zij wilden de kool en de geit sparen, arbeiders en patroons moesten zich samen verenigen in corporaties, zoals de middeleeuwse gilden. Zo zou de klassenstrijd vermeden worden.

Promotor van de sociale congressen was Mgr. Doutreloux, bisschop van Luik. Alhoewel hij de beide uitersten probeerde te verzoenen, steunde hij toch de Luikse priester Antoine Pottier, die een overtuigd christen-democraat was. De sociale bewogenheid van pater Reyn moet Pottier ter ore gekomen zijn. Want hij zond hem een enthousiaste brief ter aanmoediging.

Op het eerste sociale congres had Mgr. Doutreloux voorgesteld een organisatie van aalmoezeniers van de arbeid te stichten, die in direct contact met de arbeiders zou staan en die geloofspropaganda zou maken onder de arbeiders.

Theophiel Reyn besloot toen zo'n congregatie te stichten en met mgr. Doutreloux en abbé Pottier pleegde hij daarover overleg. Op 21 november 1894 keurde Mgr. Doutreloux de stichting van Reyns congregatie goed.

Tijdens de stichtingsmis zei de enthousiaste Luikse bisschop: *De Kerk vindt steeds weer nieuwe soldaten om steeds weer nieuwe vijanden te bestrijden. Zoals de H. Dominicus het gevaar van de Albigenzen keerde en de Jezuiten het protestantisme bedwongen, zo zullen de aalmoezeniers van de arbeid het socialisme een halt toeroepen.*

De nieuwe congregatie zou instaan voor de oprichting van pensions en plaatsingsbureaus voor arbeiders, zij zouden voor hen missies en retraites prediken, zij zouden beroepsscholen oprichten, zieke arbeiders bezoeken en, onder leiding van de parochiegeestelijkheid, verenigingen voor het werkvolk stichten.

De eerste creatie van de aalmoezeniers was de 'hotellerie' of het logementshuis van Seraing. Het nodige geld werd bij mekaar gebedeld door pater Reyn. Hij moest daarvoor heel wat tegenkanting overwinnen, zowel van de burgerij en de parochiegeestelijkheid als van de socialisten. Hun eerste school stichtten de aalmoezeniers in Pierrard-Virton (1900). Het werd, naar Frans voorbeeld, een 'Ecole d'Arts et Métiers', d.w.z. een technische school voor hoger kaderpersoneel.

2. De Antwerpse dokwerker rond 1900

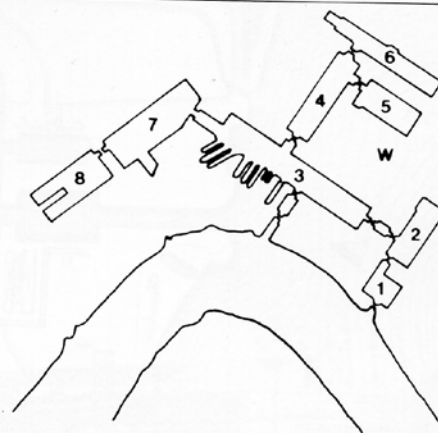
Van 1890 tot 1914 kende de Antwerpse haven een spectaculaire groei. De gezamenlijke tonnemaat van de binnengekomen schepen liep op van 4,5 miljoen ton in 1890 tot 6,7 miljoen ton in 1900 en tot 13,6 miljoen in 1912. Met het havenverkeer groeide ook het aantal dokwerkers. Kort vóór 1900 moeten er dat zo'n 10.000 geweest zijn.

Deze 'bassengwerkers' waren niet te benijden. Ze werkten in weer en wind zonder vandaag te weten of ze morgen zouden aangeworven worden. Ze zeulden lasten van 100 en 200 kg over glibberige, wiebelende loopplanken. Ze werden uitbetaald in het café van de stouwer, die hen 's morgens het werk had bezorgd. Zij moesten daar verteren, zowel om werk als om loon te krijgen.

In het boek van Karel van Isacker vertelt er een die het meemaakte: *Het zwaarste uit het dokwerkersleven was elke dag opnieuw de middaguren in natgeregende of bezwete kleren doorbrengen, of in hetzelfde smerige plunje een stuk van de nacht onder een afdak liggen, omdat het werk te laat gedaan was en er geen trams of treinen meer naar huis liepen. Dat woog veel zwaarder dan het lompste gewicht en het brak de meesten. De vele longandoeningen onder de dokwerkers waren daaraan toe te schrijven.*

Socialistische militanten hadden in de jaren 1880 en 1890 vergeefs geprobeerd deze uitgebuite stumperds te organiseren. De eerste christelijke vakvereniging ontstond pas in 1898.

Eveneens in 1898 besloten enkele welgestelde Antwerpse katholieken iets te doen om de werkman weg te halen uit de verderfelijke atmosfeer van private logementshuizen en cafés. Zij wilden een instelling oprichten waar de dokwerkers in een nette en christelijke omgeving zouden kunnen

- 1 Bonapartedok, 1811
- 2 Willemdok, 1813
- 3 Kattendijkdok, 1860 - 1881
- 4 Houtdok, 1864
- 5 Kempisch dok, 1873
- 6 Asiadok, 1873
- 7 Lefèbvredok, 1887
- 8 Amerikadok, 1887
- W Werkmanswelzijn

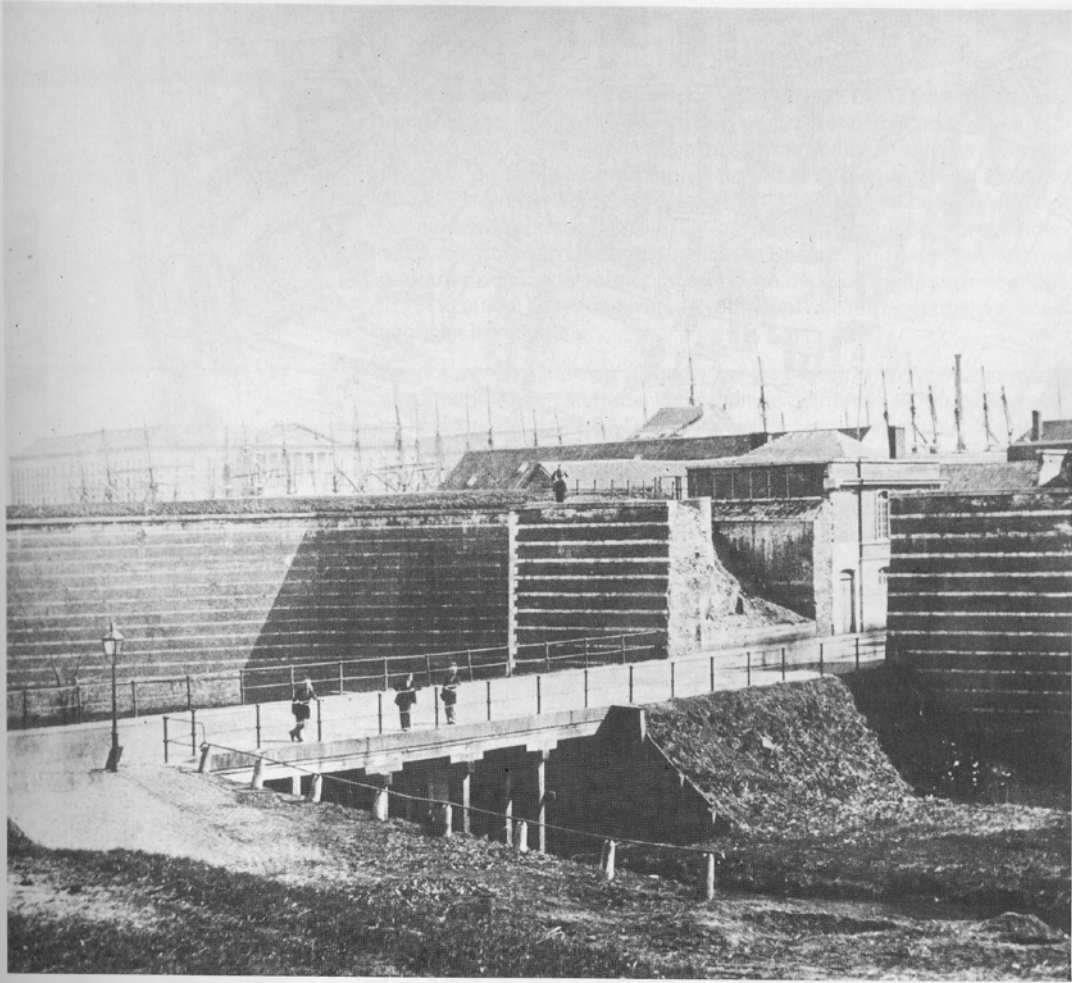
De Antwerpse haven in 1899 (Tekening J. Nuyes naar K. VAN ISACKER. *De Antwerpse dokwerker, 1830-1940*. Antwerpen, 1966)

logeren en middagmalen. Zij zouden zorgen voor de centen. Voor het bestuur van deze instelling zochten zij een congregatie van religieuzen. Eén van deze Antwerpse filantropen was Frédéric Belpaire. Hij had in de jaren 1886-1893 pater Reyn leren kennen door zijn werk in het huis van de Sacré Cœur in Borgerhout. Het lag dus voor de hand dat hij de stichter van de nieuwe congregatie vroeg om het geplande logementshuis te leiden.

Ingenieur Belpaire richtte op 16 mei 1898 de 'Société Anonyme Werkmanswelzijn' op, samen met August Delbeke, politicus en van 1907-1910 minister van openbare werken, graaf Oscar Legrelle, rentenier en gemeenteraadslid, Charles Hertoghe, advocaat, Leon Keusters, bankier, Henri Rieth, koopman, Antoine Spruyt, rentenier en Joseph Wégimont, graanhandelaar.

Zij stelden zich tot doel een gebouw uit te rusten als onderkomen voor arbeiders. Aan dit gebouw zou ook een kapel worden gehecht.

Het kapitaal van de vennootschap bedroeg 100.000 F, verdeeld over 1.000 aandelen van elk 100 F. Ze werden allemaal verkocht op de dag van de stichting.

De Lillopoort gezien vanuit het noorden: erbovenuit steken de masten van de schepen in het Willemdok; links het koninklijk stapelhuis vóór de brand. De Lillopoort lag iets ten westen van het huidige Verbindingsdok (Stadsarchief).

Op 14 juli 1898 kocht het Werkmanswelzijn een stuk grond van 2.704 m² aan de Londenstraat van de Société Immobilière d'Anvers voor 189.328,30 F. Deze laatste vennootschap had die grond zelf gekocht van de stad Antwerpen, nadat in 1864-1866 op die plaats en op de huidige leien de Spaanse vesten waren gesloopt.

Toen ging alles heel snel: de plannen voor het gebouw werden getekend door architect Edmond Leclef (1842-1902), in katholieke middens zeer bekend. Hij bouwde immers ook het O.-L.-Vrouwcollege van de jezuïeten aan de Frankrijklei en het St.-Jan Berchmanscollege aan de Meir. In het voorjaar van 1900 was het gebouw voltooid en werd het ijzeren hek geplaatst om de wandelpui af te sluiten.

3. Het Werkmanswelzijn

Een slank elegant gebouw, hoog opschietend met zijn toren, daken, punten en hoeken, die duidelijk afgelijnd zijn. Het brengt een vrolijke noot temidden van het gewriemel, zijn frisse rode baksteen splijt de eentonigheid van de stoffige omgeving en schijnt te lachen tegen de sombere hemel. Zo lyrisch werd *La Métropole* (21-3-1900) bij de beschrijving van het nieuwe Werkmanswelzijn. De journalist zag maar één toren. Inderdaad, het huis van de directeur van het Beste Brood was toen nog niet gebouwd en ook de verdiepingen boven de kapel ontbraken nog. Pas in 1911 zou het linker deel van de voorgevel worden opgetrokken, zoals voorzien in het plan.

De dokwerkers hadden al gauw de weg naar het Werkmanswelzijn gevonden. Velen van hen kwamen uit de polderstreek, uit de Kempen en het Waasland. In 1884 was dan wel de Nationale Maatschappij van Buurtspoorwegen opgericht, maar het werk aan de haven was dikwijls pas gedaan als de laatste tram al vertrokken was. En ook van veel verder werd werkvolk aangetrokken: aan de ertsschepen bijvoorbeeld werkten Bruggelingen, die alleen tijdens de weekends naar huis gingen.

Al had het stadsbestuur in 1874 de eerste gaarkeukens opgericht aan de Godefriduskaai (zuidkaai van het Willemdok), voor logement waren de dokwerkers aangewezen op particulieren. Pas in 1909 zou de stad de eerste schuilplaats openstellen. Daar konden zij zich wassen, hun kleren te drogen hangen en eten.

Het Werkmanswelzijn moet dus wel aan een behoefte beantwoord hebben, al lijkt het verslag van pater Reyn uit 1903 wat overdreven: *Tussen de 4 en 500 dokwerkers, schippers en arbeiders bezoeken dagelijks het restaurant.*

Een maaltijd bestaande uit 1/2 liter soep met brood, een flinke schotel stoofvlees en aardappelen kostte 0,35 F. Een halve liter bruin bier van brouwerij De Coninck kostte 2 centiemen. Kost en inwonen samen kwamen op 1,45 F per dag of 40 F per maand. Een dokwerker verdiende toen 3 à 4 F per dag. Voor wie kon lezen lag *Gazet van Antwerpen* ter inzage. Per dag werden er zo'n 400 exemplaren van gedistribueerd.

Er was een toneelkring die af en toe voor ontspanning zorgde, want de machinezaal van later was toen als feestzaal ingericht met een podium, waarvan de boogvormige achtergrond nog terug te vinden is op vele foto's. Tegenwoordig wordt hij aan het zicht onttrokken door het magazijn van de afdeling sanitair-installateurs.

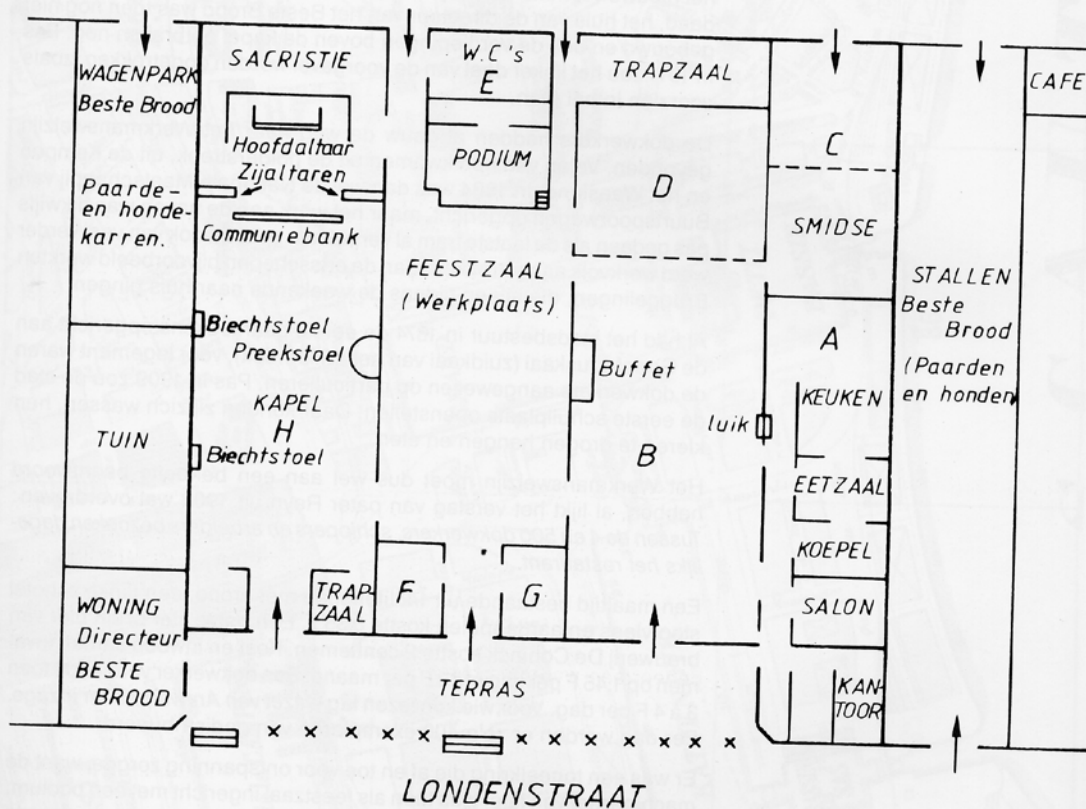
Er werd ook wel eens een turnfeest gegeven, zoals op zondag 22 oktober 1908 toen de turners van het St.-Jozefpatronaat en van de St.-Jacobs-gilde optraden, onder begeleiding van de harmonie van St.-Anneke, de 'St.-Annazonen'.

Er was ook een zangkoor. De kerkdiensten moesten immers opgeluisterd worden. Animator van het zangkoor was pater Ernest Jansen, de latere stichter van de Diamantschool. Hij was ook een der mede-oprichters van de congregatie en werd de eerste proost van de C.C.P.T.O., de beroepsvereniging van personeel van het vrij technisch onderwijs.

Buiten Ernest Janssen waren de bekendste aalmoezeniers vóór 1914: Xavier Klotz, hoofd van het Antwerps huis vanaf 1900 en later directeur van de school van Charleroi, Joseph Poncelet, Jan Meyer, Jozef Schroeder en Carl Hurter.

HET WERKMANSWELZIJN IN 1909 (gelijkvloers)

AUGUST MICHELSSSTRAAT

Het Werkmanswelzijn in 1909 - Verklaring

A. Klooster

B. 1) Gelijkvloers: drank- en eetzaal met buffet en doorgeeffluik naar de keuken.

2) Boven: 3 verdiepingen met ongeveer 100 slaapkamertjes. 3) Kelder: tot 1910 ingericht als ijsfabriek, nadien verhuurd, o.a. aan een firma die er wijn in bewaarde.

C. Ketelruimte: daar werd stoom gemaakt voor de verwarming en vanaf 1922 produceerde een generator er ook het gas voor de gasmotor in D.

D. 1) Gelijkvloers: wasplaats voor de leerlingen; vanaf 1922 stond hier de armgasmotor, die de machines in de werkplaats aandreef.

2) Op de verdieping: tekenlokaal.

E. 1) Boven de w.c.'s op een tussenverdieping: klaslokaal. 2) Op de 1ste verdieping: 2 klaslokalen.

F. Kantoor van de directeur of van de prefect of de dienstoverste.

G. Plaats met draaitrap naar tussenverdieping met vergaderzaaltje.

H. Het zakeldak van de kapel werd in 1911 vervangen door een betonnen vloer en daarop kwamen 3 verdiepingen bestemd voor klaslokalen, voor de diamantschool en later, vanaf 1922, voor de afdeling houtbewerking.

4. Het Gesellenverein

De provincie Antwerpen had vóór 1914 een kolonie van 5000 Duitsers. In dit milieu floreerde het Gesellenverein: een organisatie van ongehuwde mannen van tussen de 17 en de 26 jaar.

De vereniging was in 1848 door pater Kolping in Duitsland opgericht. Hij wou de zedelijkheid en het christelijk geloof onder jonge Duitse arbeiders bevorderen. Het Gesellenverein zorgde voor deftige ontspanning, godsdienstpraktijk en ook voor beroepsopleiding onder het motto: *Gott segene das ehrbare Handwerk*. In Antwerpen had het Verein ongeveer 50 leden. Zij sliepen in het Werkmanswelzijn op de logeerkamertjes van de eerste verdieping, ze gebruikten hun maaltijd in een afgesloten deel van de grote zaal en het huidige secretariaat was hun vergaderzaaltje.

Het belangrijkste feest van het Gesellenverein was de jaarlijkse viering van 'Kaisersgeburtag', de verjaardag van keizer Wilhelm II op 27 januari. De grote zaal werd dan versierd, o.a. met een borstbeeld van de keizer en met Belgische en Duitse vlaggen. Alle katholieke Duitse families van Antwerpen werden dan uitgenodigd met hun huwbare dochters. De laatste viering van Kaisersgeburtag was die van januari 1914. Acht maanden later brak de oorlog uit en werden alle documenten en boeken van het Gesellenverein verbrand.

5. Het Beste Brood

Het Beste Brood werd gesticht in juni 1900. Het was aanvankelijk een coöperatie die zich volgens haar statuten zou bezig houden met *alle nijverheden en instellingen nuttig tot de stoffelijke en zedelijke verbetering van de werkende klas*. Het is niet zeker dat bij de stichting aalmoezeniers betrokken waren.

De voornaamste aandeelhouder was graaf Henry Legrelle, broer van Oscar, een der stichters van het Werkmanswelzijn. Andere leden van de beheerraad waren o.a. Frédéric Belpaire en Charles Hertoghe.

In 1901 kocht het Beste Brood twee percelen grond gelegen aan weerszijden van het Werkmanswelzijn. Eén van de twee percelen zou dienen voor de bouw van het huis van de directeur van het Beste Brood en de gevel ervan zou beantwoorden aan die van het kloostergebouw van de aalmoezeniers.

Het Beste Brood was vooral een volksbakkerij, die in nauwe relatie met de christelijke syndikaten leden-coöperateurs aanwierf als afnemers. In geval van werkonbekwaamheid of onvrijwillige werkloosheid werd hen gratis brood geleverd. Het Beste Brood stichtte ook een maatschappij van onderlinge bijstand, 'Onze Ziekenkas', en een pensioenkas, 'Volkswelvaren'. Wie zich daarvoor wilde inschrijven kon terecht in het Werkmanswelzijn, Londenstraat 43.

Het Beste Brood had ook een bank, de 'Spaar- en Handelskas' die, zeker tot aan de tweede wereldoorlog, de voornaamste geldschieter was van de school. Leraars en leerlingen van de school zouden bovendien regelmatig opdrachten krijgen voor herstellingen aan de machines en voor de productie van onderdelen voor deze industriële bakkerij. Het Beste Brood werd de beste klant van de school.

II. Van Vakschool tot Technische Scholen Londenstraat (1909-1947)

1. De stichting van de school

Op 6 en 7 april 1902 werd in Antwerpen een congres der katholieke werken van het arrondissement gehouden. In de 3de afdeling van dit congres, handelend over 'Vakbelangen en Vooruitzicht', hield pater Reyn een voordracht over 'Werkmanswelzijn en Aalmoezeniers van den Arbeid'. Tot besluit van zijn betoog deed hij een beroep op de vrijgevigheid van de Antwerpenaars om hem te helpen een vakschool in hun stad te stichten.

In die tijd werkten de aalmoezeniers in Virton aan de oprichting van hun 'Ecole d'Arts et Métiers'. In 1901 hadden zij ook technische scholen gesticht in Charleroi en in Montegnée. Zij hadden een groot aandeel in de ontwikkeling van het technisch onderwijs, maar zij waren niet de pioniers op dat gebied.

Sedert 1886 was het technisch onderwijs in een stroomversnelling terechtgekomen. In dat jaar was in Luik een arbeidersopstand uitgebroken. Onder het zingen van de Marseillaise trokken kleine en grote groepen arbeiders door de stad. Er werden ruiten ingegooid en winkels geplunderd. De beweging sloeg over naar Charleroi, het Centrum en de Borinage. Overal werd het werk neergelegd.

Generatielange armoede, machteloosheid, verbittering en ellende werden gewroken op machines en stocks. Enkele fabrieken en kastelen werden in brand gestoken.

De bezittende klasse werd gegrepen door paniek. Ze smeekte om hulp, om gendarmes en soldaten. Het leger bezette de hele streek en onder bevel van generaal Vandersmissen begon een onverbidde repressie. Er vielen verscheidene doden.

De burgerij was verontrust en geschokt. Aan een dergelijke uitbarsting had ze zich niet verwacht. Hoe was het zover gekomen en wat moest er gedaan worden om een herhaling of nog erger te voorkomen? De regering besloot een commissie op te richten om de situatie van de arbeiders te onderzoeken. De voorstellen van deze commissie zouden leiden tot de eerste sociale wetgeving. De commissie stelde ook een uitbreiding van het technisch onderwijs voor.

In 1891 werd de Belgische Volksbond opgericht. Hij groepeerde een aantal katholieken die beseften dat predikaties en liefdadigheid onvoldoende waren om de arbeiders uit de miserie te verlossen.

Deze katholieken wisten ook dat ze op dit terrein een achterstand hadden in te halen op de socialisten, die in 1885 de Belgische Werkliedenpartij hadden gesticht.

Op het congres van de Belgische Volksbond van 1901 stond het technisch onderwijs op het programma en een delegatie van het congres van 1908 bezocht de vakschool van de aalmoezeniers in Charleroi.

Ook de industrie kreeg steeds meer belangstelling voor dit soort onderwijs. Van 1895 tot 1914 kende België een krachtige economische expansie: het vermogen in paardekracht van het stoommachinepark verdriedubbelde. Er was nood aan geschoolde arbeidskrachten.

De traditionele opleiding die aan leerlingen in de fabriek of het atelier werd gegeven, had zijn beste tijd gehad. De patroons staken met tegenzin hun kostbare tijd in de scholing van jongens die, als ze volleerd

waren, hun kennis konden ten dienste stellen van de concurrentie. De arbeiders waren immers mobieler en zelfbewuster geworden. De opkomende syndicale organisaties tenslotte geloofden dat de werkmán door een degelijke opleiding in een school zijn levensstandaard zou kunnen verhogen. De socialistische vakverenigingen gaven wel de voorkeur aan het nijverheidsonderwijs. Overdag zouden de jonge arbeiders dan voor een inkomen zorgen en werken in hun eigen sociaal milieu. De christelijke syndicaten vreesden precies de rode geest van dit fabrieksmilieu en zij verkozen daarom de beroepsscholen met hun dagonderwijs.